

О.О. Жовтанецька, А.З. Жовтанецький*
Національний університет “Львівська політехніка”,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

© Жовтанецька О.О., Жовтанецький А.З., 2008

Розглянуто та проаналізовано вплив інтелектуального капіталу на процеси глобалізації. Запропоновано рекомендації та висновки, зроблені під час дослідження права інтелектуальної власності та її складових – патентів та авторського права, в умовах глобалізації.

In this article, we examine and analyze the influence of intellectual capital on the globalization processes. We make recommendations with respect to the copyright and its components - patents and author's rights, in the context of globalization.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними та практичними завданнями. У сучасному світі прогресивні технології відіграють ключову роль у забезпеченні конкурентоспроможності економіки, а їхнє розроблення становить основу інтелектуального капіталу, який значною мірою впливає на розвиток суспільства майбутнього.

Зазначена проблема набуває ще більшої актуальності сьогодні. За умов зменшення запасів органічного палива і природних ресурсів прискорення процесів світової економічної глобалізації з такими їхніми негативними наслідками, як втрата національної ідентичності для низки слабкорозвинених країн, занепад їхніх національних економік, збільшення нерівності між супербагатством меншості і супербідністю більшості населення планети, загострення суспільних і міжетнічних відносин, людство перебуває в очікуванні нового напрямку розвитку, в основу якого покладено нову економіку, що ґрунтується на прогресивних технологіях та інтелектуальному капіталі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ця проблематика привертає увагу дуже великої кількості як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Зокрема дослідженням цього питання займалися такі українські науковці, як: В. Геєць, І. Бураковський, В. Марцин, В. Козик, Л. Панкова, Н. Даниленко, В. Святоцький, В. Жаров, С. Бондаренко, С. Довгий, В. Зайчук та інші. Серед іноземних авторів дослідження в сфері глобалізації інтелектуального капіталу проводили А. Тоффлер, С. Хантінгтон, Ф. Фукуяма, Дж. Стігліц, М. Тібері, Й. Фішер, М. Возняк та інші.

Проте недостатньо висвітленим залишається питання ролі інтелектуальної власності та авторського права у глобалізаційних процесах, а також суперечностей підходів економічної теорії до сутності та походження продуктів інтелектуальної діяльності.

Цілі статті. Відповідно до поставленої проблеми метою роботи є:

- дослідити вплив інтелектуального капіталу на глобалізаційні процеси;
- визначити право інтелектуальної власності в умовах глобалізації;
- обґрунтувати значення інтелектуальної власності в умовах глобалізації;

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогоднішній тип суспільства називають інформаційним. Ця назва виникла не випадково, а тому що інформація в глобалізованому світі є одним з основних елементів торгівлі. Також традиційно власність вважають одним із центральних для економіки явищ. Цілком природно, що в інформаційній економіці ключове значення має

характер власності на інформацію. Тому таку власність називають інтелектуальною, що вказує на її походження. А саме – на розумову діяльність людини.

Фактично найпростішим визначенням можна вважати: інтелектуальна власність – це власність на інформацію. Юридичним терміном “інтелектуальна власність” позначають низку правових інструментів захисту інформації від її незаконного розповсюдження та використання. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 року виділяє такі права інтелектуальної власності, які стосуються:

- літературних, художніх та наукових творів;
- виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телепередач;
- винаходів в усіх галузях людської діяльності;
- наукових винаходів;
- промислових зразків;
- товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових назв і комерційних позначень;
- захисту від недобросовісної конкуренції, а також решта прав, які стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій та художній галузях [12].

Проблематика інтелектуальної власності сьогодні активно розглядається в юридичному та практичному аспектах, проте економічний аналіз є фрагментарним, хоча увага до цього питання зростає.

Інтелектуальна власність поєднує в собі чотири основні інструменти. Це – авторські та суміжні права, патенти, торговельні марки, а також правовий захист комерційної інформації. Найпроблемнішим та таким, що викликає найбільший спектр думок, є авторське право [7].

Зараз ще немає одностайної характеристики щодо економічного змісту інтелектуальної власності. Більшість економістів схильні вважати, що інтелектуальна власність — це матеріально виражений результат розумової діяльності, який охороняється встановленими нормами і офіційними документами (патентами, свідоцтвами) і надає автору виняткове право на нього. Вона є одним з наймогутніших стимуляторів прогресу в усіх галузях нашого життя. Це обумовлено тією роллю, яку сьогодні стали відігравати об’єкти цього виду власності у науковій, комерційній, виробничій і зовнішньоекономічній діяльності підприємств та організацій [2]. Основною складовою інтелектуальної власності є її носій — людина, її потенціал, який проявляється в розумових характеристиках, в розвитку її здібностей, набутті знань та навичок до творчого мислення. У зв’язку з цим виникає необхідність дослідження інтелектуальної власності через результат творчої активності, зокрема її кінцевого результату— інтелектуального потенціалу та інтелектуального капіталу.

Здебільшого саме поняття "потенціал" використовується як синонім до поняття "ресурси". Потенціал часто є інтелектуальною мірою оцінки можливостей тієї чи іншої людини (колективу) реалізувати свої здібності зараз чи в майбутньому [5].

Глобалізаційні процеси порозставляли наголоси так, що пріоритети у тих чи інших галузях надаються не компаніям з багатими сировинними ресурсами, а компаніям, що володіють сукупністю інтелектуальних продуктів, інтелектуального капіталу. Своєю чергою, сукупність інтелектуальних продуктів, що складаються з винаходів, корисних моделей, раціоналізаторських пропозицій, специфічних баз знань та даних комп’ютерних програм, інших інтелектуальних об’єктів, а також менеджерського досвіду і організаційних можливостей окремих людей, які можна використати для отримання зиску, становить інтелектуальний капітал організації [10].

У сучасній економіці інтелектуальний капітал відіграє домінуючу роль і є важливою компонентою, яка визначає ринкову вартість компанії і проявляється у здатності колективу генерувати нові ідеї, впроваджувати інновації, максимально використовувати внутрішні ресурси і в такий спосіб зміцнювати і утримувати конкурентні позиції підприємства.

Не можна забувати, що за умов глобального капіталізму інструменти досягнення цілей економічної політики національними урядами включають: раціоналізацію втручання в ринок та виробництво у місцях, де він не функціонує, регулювання підтримки інституційних та

інфраструктурних вимог для ефективної конкурентоспроможності, зменшення асиметричності інформації, популяризацію підприємництва, розвиток фінансових ринків, лібералізацію ринку робочої сили, більшу свободу в торгівлі, розвиток ресурсів людського капіталу у масштабі, що задовольняє потреби в ліквідації відставання в розвитку наукомісткої економіки, створюючи інвестиційний клімат для кращого її освоєння, сприйняття інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та стимуляцію розвитку інституційного середовища, що підтримуватиме інновації з метою розвитку внутрішнього ІКТ-сектору протягом тривалішого періоду, ніж у більш розвинутих країнах. Усі вищеперераховані втручання повинні бути систематизованими та цілісними за своєю суттю. Для досягнення цього необхідно включити їх у загальне бачення економічного розвитку, що реалізується через продуктивно орієнтовану стратегію (E), економічно виправдану та соціально прийнятну соціальну нерівність (SN) та розвиток інтелектуального капіталу (RKI). Ця тривимірна стратегія (E+SN+RK!) повинна брати до уваги дуалістичну природу сучасної економіки, її подвійний дуалізм стосується як матеріальної, так і нормативно-правової сфери.

Дуалізм реальної сфери виражається кооперацією, економікою, що ґрунтується на традиційних технологіях та управлінні, а також новою економікою, що ґрунтується на інформаційних технологіях, Інтернеті та інтелектуальному капіталі. Подекуди дуалізм законодавчої сфери пов'язаний із співіснуванням ліберальної ринкової економіки та управлінням (як на державному, глобальному, так і для Польщі на рівні союзу) [1].

Теорія інтелектуальної власності ставить питання про нове розуміння освіти, культури та інших галузей соціальної сфери, зокрема з огляду на їх ресурсне забезпечення. Освіту слід розглядати як основний чинник інтелектуальної власності, що призводить до економічного зростання через чинник підвищення продуктивності праці. Інтелектуальна власність — це, по суті, набуті творчі здібності, що виступають як засіб і реалізуються через працю. Враховуючи це, є думка, що інтелектуальна власність є основою для реалізації трудових послуг через якість людських здібностей, що беруть участь у виробництві людського капіталу [8].

Підсумовуючи вищесказане, можна визначити, що суб'єктом інтелектуальної власності є людина, а об'єктом – інтелектуальний капітал, який є продуктом інтелектуальної та творчої діяльності.

Сьогодні завданням українських підприємців в умовах, коли глобалізація дуже порушує конкурентоспроможність, є виявляти у продукції своїх фірм об'єкти інтелектуальної власності, забезпечувати їх захист в Україні та за кордоном, перетворювати у дорогу “патентовану”, конкурентоспроможну продукцію. Також важливим є вміння захистити вже задекларовану інтелектуальну власність.

Інтелектуальні активи наукомістких компаній завжди набагато цінніші за їх матеріальні ресурси. Зараз співвідношення інтелектуального капіталу до загальної вартості таких фірм в середньому становить 10 до 1 [4]. У промислово розвинутих країнах частка використання інтелектуального капіталу підприємствами становить понад 50 %, а 80 — 95 % приросту валового внутрішнього продукту припадає на винаходи та ноу-хау, впроваджені в найсучасніші технології [8].

Інтелектуальна власність, як вже зазначалось вище, має свої методи виникнення (творчий, інтелектуальний), має свій вік (морально старіє), і найголовніше – має можливість приносити своєму власнику дохід та можливість несення ним витрат на підтримку їх у належному стані.

Сьогодні частка України на світовому ринку патентів не перевищує 1 %, а із щорічно закупаваних 50-ти ліцензій кожна 5-та використовується зі збитками. Щодо авторського права, то в нашій державі права власників продуктів авторського права і чинне законодавство повністю ігноруються. Обсяг піратства є стабільно високим – 70 % продукції CD/DVD є контрабандною. Для порівняння: у країнах Західної Європи він становить 15 %, Південної Америки – 24 %. Разом з Індонезією та Росією ми посідаємо третє місце з незаконного використання комп'ютерних програм, передує нам тільки В'єтнам (95 % комп'ютерних програм встановлюється нелегально) та Китай (92 %) [5].

Всесвітня організація інтелектуальної власності рекомендує такий розподіл об'єктів інтелектуальної власності:

- об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки);

- об'єкти авторського та суміжного права (друковані літературні твори, усні твори — виступи, лекції, комп'ютерні програми, бази даних, музичні, аудіовізуальні, сценічні твори;

- драматичні та хореографічні, твори образотворчого мистецтва, архітектури, фотографічні, твори ужиткового мистецтва, ливарство, графічні твори, збірники фольклору, енциклопедії та антології, тексти перекладів, твори в електронному вигляді, Інтернет - твори.

Окремо слід виділити нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності. Це — наукові відкриття, раціоналізаторські пропозиції, комерційні таємниці, інжиніринг, топографії інтегральних схем, сорти рослин, породи тварин, технічна документація, технологічні регламенти, результати наукових досліджень, електронні версії комп'ютерних файлів тощо [9].

Важливо звернути увагу на форми та способи захисту прав суб'єктів інтелектуальної власності. Вони повинні містити:

- прийняття законів, що передбачають використання сильних стримувальних кримінальних санкцій;

- надання правоохоронним органам повноважень на проведення необхідних заходів з виявлення порушень і конфіскації незаконної продукції, а також обладнання, на якому вона виготовлена;

- представлення суду повноважень на спрощення підтвердження авторських та суміжних прав для прискорення судочинства, заборону незаконної діяльності; прийняття рішень про конфіскацію та знищення цих товарів або передачу їх правовласнику.

Сьогодні в Україні розрізняють дві форми захисту прав на інтелектуальні продукти:

- 1) передбачає застосування цивільно-правового, кримінально-правового та адміністративно-правового заходів відповідними державними органами (судовий і адміністративний порядки);

- 2) здійснюється особами самостійно без звертання до державних органів (наприклад, за відмови виконати певні дії, передбачені ліцензійною угодою). Існуюче законодавство дає потерпілим можливість обрати спосіб захисту на свій розсуд і вимагати від порушника компенсації нанесених збитків [5].

За порушення авторських та суміжних прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні передбачені покарання: штрафи від 200 до 2000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, виправні роботи або позбавлення волі до 5 років [3].

На прикладі патентної діяльності можна продемонструвати залежність між глобалізаційними процесами, які відбуваються в світовій економіці, та інтелектуальною власністю і інтелектуальною діяльністю. Сьогодні цивілізаційний простір внаслідок цих процесів поділений на еліту і “периферію”. Це яскраво проілюстровано на прикладі новітніх технологій. Показники патентної діяльності вказують на те, що розподіл її інтенсивності є відображенням загальної поліцентричної моделі світу з центральною триполюсною сферою: США, Європа, Японія (для позначення цього регіону в науковій літературі вживають термін “triad”) та рештою світу. Крім того, вказаний регіон контролює більше 85 % усіх патентів. Центром патентної активності у світі при нормуванні на кількість населення в “triads” є Японія. Україна за цим показником перевищувала ЄС вдвічі і США на 14 %, проте не належить ні до центрів світової патентної активності, ні до країн з переважаючим високотехнологічним виробництвом. Це свідчить про те, що велика кількість патентів, які реєструються в Україні, не впливає на технологічний рівень виробництва [6].

Найважливішою метою патентування винаходів в іноземних державах є забезпечення експорту промислової продукції в країні патентування, створення умов для безперешкодного вивезення товарів.

Товарному експорту, як правило, передує патентування винаходів. Охорона прямого комерційного експорту залишається головною формою експлуатації патентів, одержаних за

кордоном. Патентування за кордоном здійснюється також з метою використання іноземних прав як самостійного об'єкта комерційних операцій у зовнішній торгівлі. Одержання іноземного патенту є базою для продажу запатентованих винаходів та, що ще важливіше, укладання ліцензійних договорів на їхнє використання.

Патентування винаходів в іноземних державах використовується, зрештою, як засіб патентного блокування діяльності конкурентів, аби стримати їхній технічний розвиток і витіснити з поля конкуренції. Метод патентної блокади полягає у придбанні патентних прав у конкретній державі та систематичному патентуванні кожного наступного удосконалення об'єкта, який охороняється.

Запропонований для патентного захисту об'єкт повинен мати, як правило, вищі техніко-економічні показники супроти найкращих зразків того самого призначення. Інакше кажучи, об'єкт, що патентується, має витримати конкуренцію під час реалізації в процесі експорту товарів, експортних поставок, при виготовленні його зарубіжними фірмами чи використанні на зарубіжних підприємствах. Тому, вирішуючи питання про патентування винаходів за кордоном, необхідно насамперед звернути увагу (із критичною оцінкою) на практичну значущість винаходу, його вплив на техніко-економічні характеристики машин, технологічного процесу та інших об'єктів, де його використано, тобто визначити технологічний рівень об'єктів, у яких винахід буде застосовано. Цю оцінку варто зробити, враховуючи ще й сучасні досягнення, особливо представлені у патентах, вивчивши діяльність фірм-конкурентів, які займаються аналогічними розробками, і спрогнозувавши перспективи розвитку їхніх досліджень [11].

Цікавим теоретичним парадоксом в дослідженнях інтелектуальної власності є те, що сучасна економічна наука не надає адекватного теоретичного обґрунтування існуючому режиму інтелектуальної власності. Річ у тім, що творча праця, яка створює інформацію, якісно відрізняється від традиційної, а тому її аналіз не може ґрунтуватися ні на постулатах трудової теорії власності, ні на висновках теорії граничної корисності. Продукт матеріальної праці виробник продає лишень один раз, після чого його втрачає. Творець, плоди праці якого підпадають під дію авторського права (літературні твори, музика, кінофільми, програмне забезпечення тощо), може продавати їх багаторазово, одержуючи дохід від кожного продажу. Тому більш явний відрив вартості продукту праці від самої праці, ніж той, що виникає за допомогою авторських і суміжних прав, важко уявити [7].

Зараз стає все популярнішою думка про те, що варто відмовитись від авторського права як такого. Це пов'язано з тим, що воно діє неефективно, зокрема в Україні. Так, річний прибуток співаків від продажу компакт-дисків в середньому становить 5 % від загального. Одночасно нерозповсюдження їхньої творчості через заборону авторського права знижує популярність. Тому усе більше виконавців викладають свої найновіші альбоми в Інтернеті для безкоштовного завантажування. Цікавим є також той факт, що багато активістів в боротьбі зі СНІДом по цілому світі виступають за скасування інтелектуальної власності як продукту глобалізації, оскільки вона обмежує деякі країни у виготовленні незапатентованих копій необхідних медикаментів, що робить критично важливі ліки недоступними в багатьох слабкорозвинутих країнах світу. Існує ще аргумент, що суспільство успішно розвивалося і до того, як виникло право інтелектуальної власності, отже, нічого страшного не трапиться, якщо люди відмовляться від нього.

Постіндустріальна економіка з часом оцінюватиме інтелектуальний капітал значно вище, ніж гроші, технології чи інші ресурси, втілені у фізичний капітал у вигляді промислового, торговельного, банківського чи фінансового капіталу, оскільки інтелектуальний капітал в умовах глобалізації отримує мотивацію для самозростання. Більше того, у сучасній економіці, яка ґрунтується на високих технологіях, знаннях, гнучкому врахуванні кон'юнктури, попиту на ідеї, інтелект, стрімко зростає. Інтелектуальна власність займатиме провідне місце серед наукових підходів, що визначають відносини людей у сучасних ринкових умовах

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під час дослідження інтелектуальної власності було проаналізовано ще одну проблему в економічній теорії – суперечність класичних

підходів до походження продукту інтелектуальної праці. Річ у тім, що така праця, яка створює інформацію, якісно відрізняється від традиційної, а тому її аналіз не може ґрунтуватися ні на постулатах трудової теорії власності, ні на висновках теорії граничної корисності. Також під час дослідження цього питання було розглянуто види інтелектуальної власності, зокрема патенти та на їх основі проаналізовано значення інтелектуального капіталу, висловлено власні погляди на відмову від авторського права в контексті глобалізації.

Значення інтелектуальної власності в глобалізаційних процесах полягає в тому, що вона є індикатором територіального розміщення інтелектуального капіталу, який безпосередньо впливає на конкурентоспроможність продукції тієї чи іншої країни і визначає її місце у світовій економічній системі.

1. Возняк М.Г. Економічні випробування Польщі у контексті глобалізації та регіоналізації // Журнал європейської економіки. – Березень 2007. – С.29–49. 2. Добриніна Г.П., Пархоменко В.Д. Патентна інформація і документація. Патентні дослідження. — К.: Інститут інтелектуальної власності і права. – 2004. — 96 с. 3. Жаров В.О. Захист прав інтелектуальної власності в Україні: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: ЗАТ "Інститут інтелектуальної власності", 2002. – 388 с. 4. Малишко О. Вимірювання інтелектуального капіталу в європейських компаніях // Інтелектуальна власність. – 2006. – №1. – С. 26–29. 5. Марцин В.С. Інтелектуальна власність, її економічний зміст та соціальна спрямованість // Економіка та держава. – 2007. – №8. – С. 4–7. 6. Михайловська О.В. Сучасні тенденції міжнародної співпраці у сфері винахідництва // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №3(69). – С.14–25. 7. Ніколаєв Є.Б. Економічний аналіз специфікації авторського права як форми інтелектуальної власності // Економічна теорія. – 2006. – №6. – С. 13–20. 8. Охорона інтелектуальної власності в Україні / С.О. Довгий, В.О. Жаров, В.О. Зайчук та ін. – К.: Форта, 2002. — 319 с. 9. Охорона промислової власності в Україні: Монографія / За ред. О.Д. Святоцького, В.Л. Петрова. – К : Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – 400 с. 10. Просвірина І.І. Інтелектуальний капітал и интеллектуальные активы компании // Экономика и управление. – 2006. – № 1. – С. 94–98. 11. Смерека С.Б. Оцінка ефективності міжнародної торгівлі ліцензіями // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №7(73). – С. 9–15. 12. Конвенция, учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности. Подписана в Стокгольме 14 июля 1967 года и изменена 2 октября 1979 года // <http://www.eurolawco.ru/Law/stockholm.html>.